

Камен Ө.К., магистрант

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТ САЛАСЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫСТАР ҮШІН ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПТЫЛЫҚТЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫ

Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстардың мәнін түсіну, мұндай әрекеттер үшін жауапкершілік туралы Қазақстанның қылмыстық заңнамасының тарихи заңдылықтары мен даму тенденцияларын түсінумен байланысты. Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстар үшін жауапкершілік мәселелерін реттейтін қылмыстық заңнаманы қалыптастыру мен дамытудың тарихи мән-мәтінін зерттеуді революцияға дейінгі, кеңестік және посткеңестік кезеңдерді бөлуді ескере отырып жүргізген орынды деп санаймыз. Сонымен қатар, экономикалық қызмет саласындағы қылмыстар үшін қылмыстық жауаптылықтың қалыптасуы мен дамуының тарихи - құқықтық аспектісін зерттеу экономикаға қарсы қылмыстар саласындағы қылмыстық заңнаманың дамуының жалпы тарихын зерттеумен тығыз байланысты.

XI-XVI ғасырларда. мүліктік қатынастарды реттейтін негізгі нормативтік құқықтық акт «Русская Правда» болды. Русская Правданың ұзақ мерзімді басылымында «егер несие беруші қарызды төлеуді талап етсе және борышкер қарызын өтеуден жалтара бастаса, онда несие беруші несиесін өтеу туралы ант қабылдағанда қатысқан куәгерлерді көрсете отырып және оған жарты жыл бойы құн бермеген болса, онда оған (уәдені бұзғаны үшін) үш гривень айыппұл төлеуі керек» деген нұсқау болды [1, 1476]. 1497 жылғы «Великокнажеский» кодексінде, кейбір ғалымдардың пікірінше, бірқатар жаңа қылмыстық-құқықтық тыйымдар пайда болды. Мәселен, кредиторлар мен борышкерлер арасындағы мүліктік қатынастарды бапта «Қарыздар туралы» көздеген, алайда

кредиттік ақша қаражатын өз пайдасына қасақана бұрған борышкерлерге қатысты теріс құқықтық салдар көзделмеген.

1497 жылғы сот кодексі деп аталатын әйгілі тарихи құқықтық құжатта борышкердің қарызды қайтармауға қатысты «теріс ниеті» болған жағдайда жауапкершілігін көздейтін норма болды. 1649 жылғы Собор кодексінде іс-әрекеттер үшін жауапкершілік туралы бірқатар қылмыстық-құқықтық нормалар бар, олар өз белгілері бойынша қолданыстағы Қылмыстық кодекстің 22-тарауының баптарында сипатталған қылмыстарға ұқсас (мысалы, жалған ақша жасау, түрлі баждар мен салықтарды төлеуден жалтару, сауда ережелерін бұзу және т. б.).

1782 жылғы Благочиния жарғысы Ресей заңнамасын одан әрі дамыту барысында саудадағы алдау, контрабанда, банкроттық сияқты әрекеттерді қарастырды, атап айтқанда қылмыстық және түзеу жазалары туралы кодекстің жариялануына байланысты «Несие туралы ережелерді бұзу туралы» тарауға сауда банкроттығы үшін жауапкершілікті реттейтін ережелер енгізілді, ол заң шығарушының көзқарасы бойынша абайсыз да, зиянды да болуы мүмкін.

Жазалау туралы Уложениянің XII тарауында несие туралы қаулыларды бұзғаны үшін жауапкершілік туралы қылмыстық-құқықтық нормалар болды. Жазалау туралы Уложениянің осы тарауында банкроттыққа байланысты жауапкершілік туралы қылмыстық - құқықтық нормалар қамтылған (1163-1168-Б.). Сонымен, қатар Уложениянің 1163 бабында «Сауда жасайтын адамдардың қай- қайсысы қасақана банкроттық жасауда әшкереленсе, ол барлық берілген құқықтар мен артықшылықтардан айырылып, төрт жылдан бес жылға дейін түзету бөлімшелеріне жазасын өтеуге жіберіледі» деп атап көрсетілген [2,63-6466].

1166 ж.қылмыстық және түзету жазалары туралы Уложениянің 1845 ж. саудалық емес зиянды банкроттыққа қатысты: «Сауда класына жатпайтын адамдар борышкер болса, онда олар зиянды деп танылады, яғни, ол төлей алмайтын қарыздарға түсіп, төлем жасамау үшін өз мүлкін қайта тіркегені немесе оны қолма-қол ақшасыз басқа қолдарға беріп немесе жалған несие

берушілер арқылы басқа да заңды тұлғаларға беріп, басқада жолдармен, ол өзінің мүлкін немесе оның бір бөлігін қарыз берушілерге зиян келтіре отырып жасырады...»деп анықтама берген [3, 1236].

Сондай-ақ, қылмыстық және түзету туралы Кодексте сауда-саттық ережелерін, сауда қоғамдарындағы, серіктестіктер мен компаниялардағы ережелерді бұзғаны үшін, фабрика және зауыт өнеркәсібінің жарғыларын бұзғаны үшін жауапкершілік нормалары маңызды орын алды.

Мысалы, сауда жасаушы адамның таразыны немесе белгіленген таңбалары жоқ шараларды қолданғаны үшін қылмыстық жауапкершілік көзделді, тіпті егер бұл шаралар мен таразыларды пайдаланудан айтарлықтай зиян келмесе де, ол адам ақшалай өндіріп алуға ұшырайды, бұдан басқа, осы құқық бұзушылыққа кемі үш рет кінәлі деп танылған адамға сауда жасауға тыйым салынды (1175-Б.).

Дәл осындай жаза, дұрыс емес таразылар мен шараларды қолданған адамға да қатысты болды. Егер, мұндай таразыларды немесе шараларды ол қасақана алдау үшін қолданса, онда ол ақшалай өндіріп алудан тыс кем өлшеу және кем салмақты тартқаны үшін белгілі бір жазаға тартылды және сауда жасау құқығынан біржола айырылды (1176-Б.).

1898 жылы үкімет Ресейдің салық жүйесінде жетекші орындардың бірін иеленген мемлекеттік балық аулау салығы туралы ережені бекітті ол 1917 жылғы Қазан төңкерісіне дейін қоланыста болды.

1903 жылғы Қылмыстық Кодекстің 599-бабында революцияға дейінгі Ресейдің заңнамасы жалған банкроттық үшін жауапкершілікті көздемегенін атап өтеміз, өйткені дәстүрлі түрде қылмыстық банкроттықтың екі түрі болған: қарапайым (абайсыз) және зиянды (қасақана, ауыр).

1903 ж. Қылмыстық кодекстің XVI тарауында «Кәсіпшілік пен сауданы қадағалау туралы қаулыларды бұзу туралы» 1845 жылғы кодекспен салыстырғанда салық қылмыстары үшін қылмыстық жауапкершілік туралы жалпы ережелер болды. Мысалы, осы кодекстің 327-бабына сәйкес қылмыстық жаза «Салықты азайтуға немесе одан босатуға, сауда немесе өнеркәсіптік

кәсіпорындардың айналымы мен пайдасы туралы көрінеу жалған ақпарат беруге бағытталған кәсіпкерлікпен саудаға» қатысты қарастырылған.

1903 жылғы Қылмыстық кодекстің 328-бабы «Соңғы қоғамдық есептерге міндетті немесе оған теңестірілген кәсіпорындардың есептері мен баланстарында немесе сот органдарының мүшелері, шетелдік қоғамдар, жауапты есеп берушілер және т.б. жасаған кәсіпкерлік салығын азайтуға немесе босатуға жататын жалған ақпарат туралы қосымша хабарламалар мен түсіндірмелерді орналастырған, есептерге, балансқа немесе қосымша ақпаратқа немесе оларға түсіндірмелерге қол қойған немесе дұрыс растамаған адамдарға қатысы жауапкершілікті белгіледі.»

1903 жылғы Қылмыстық кодекстің осы баптарын талдау Салық қылмыстарының құрамы:

- біріншіден, ресми түрде жасалды деген қорытындыға әкелді;

- екіншіден, сол кездегі заң шығарушы салықтардың, қаржылық құжаттардың және тиісті қылмыстардың субъектілерінің толық тізімін берді;

- үшіншіден, іс-әрекеттің әдісі «...көрінеу жалған мәліметтерді» тіркеу арқылы жүзеге асырылды-, деп көрсетілді[4,896].

Кеңес өкіметінің алғашқы жылдарында мемлекеттегі экономикалық қызметтің жандануы жаңа экономикалық саясат (ЖЭС) кезінде байқалды. Осы уақытта нарық қайтадан белсенді жұмыс істей бастады, әртүрлі экономикалық келісімдер жасалды, салық жүйесі, салыстырмалы түрде тәуелсіз ынтымақтастық дамыды.

Сонымен бірге әртүрлі кооперативтер ұйымдастырылды: ауылшаруашылық, коммерциялық, тұтынушылық, несиелік, мүгедектер және басқалары, олар мемлекет органдарының бақылауында жұмыс істеді. Айта кету керек, 1922 ж. және 1926 ж. РСФСР Қылмыстық кодексінде несиелік немесе басқа экономикалық алаяқтық туралы нормалар жоқ.

Кеңестік заңда несиелік және басқа да экономикалық қатынастардың көпшілігін қорғауды қамтамасыз ететін қылмыстық-құқықтық нормалар өз

мағынасын жоғалтты, өйткені мемлекет экономикасының сипаты өзгеше болды.

Біздің еліміздегі өндірістік және басқа да әлеуметтік қатынастар саласындағы елеулі өзгерістер XX ғасырдың 90-жылдарының басында басталды. Атап айтқанда, экономикалық қызметті дамыту жолындағы алғашқы қадамдарға тауарлар мен қызметтердің жетіспеушілігінен туындаған елдегі әлеуметтік шиеленістің өсуіне байланысты заңды жеке еңбек қызметін кеңейту жатады. 1986 ж. КСРО-ның «Жеке еңбек қызметі туралы» Заңы қабылданды, ол қоғам үшін пайдалы және халықтың тауарлар мен қызметтерге қажеттіліктерін қанағаттандыруға ықпал ететін жеке еңбек қызметінің түрлерімен айналысуға шектеулерді алып тастады.

1988 жылы КСРО-ның «КСРО-дағы кооперация туралы » 1990 жылы – «РСФСР-дегі меншік туралы» және «Кәсіпорындар мен кәсіпкерлік қызмет туралы» Заңдары қабылданды.

Бұл ретте «РСФСР-дегі меншік туралы» Заңның «Меншік құқығы» деген 2-бабының 3-тармағында «Мүлік жеке, мемлекеттік меншікте, сондай-ақ қоғамдық бірлестіктердің меншігінде болуы мүмкін» деп көрсетіледі. Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін 1995 жылы 30 тамызда қабылданған Қазақстан Республикасының Конституциясы әртүрлі меншік нысандарын атап көрсетті және олардың тең қорғалуын жариялады.

Қылмыстық заңнамада социалистік меншікті басым қорғау туралы ереже 1992-1993 жылғы заңдар қабылданғаннан кейін үш жарым жыл қолданылып және Қазақстан Республикасының Конституциясы қабылданғаннан кейін алынып тасталды. «ҚР Қылмыстық кодексіне және ҚР Қылмыстық іс жүргізу кодексіне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 1996 жылғы 1 шілдедегі заң меншікке қарсы қылмыстар үшін жауапкершілік туралы нормаларды бір тарауға біріктіріп, қайшылықтарды жойды. 1997 жылғы Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі қабылданғанға дейін экономикалық қызмет саласындағы қылмыстар шаруашылық саласындағы қылмыстар деп аталды.

Көп құрылымды, нарықтық сипаттағы жаңа экономикалық қатынастарды қалыптастырудың басталуы және одан әрі дамуы, кәсіпкерлік қызметті шешу және ынталандыру экономикалық қылмыстар деп аталатын әрекеттер үшін жауапкершілік туралы қылмыстық заңнаманы реформалауға алғышарттар жасады.

Экономикалық қызмет саласына жататын кейбір қоғамдық қатынастар қылмыстық заң нормаларымен қорғалатын объектілер қатарына жатқызылса, кейбір объектілер ол тізімнен шығарылып тасталды. Атап айтқанда, 1997 жылы қабылданған ҚР қылмыстық кодексінің алғашқы редакциясында заңды кәсіпкерлік қызметке кедергі келтіру, заңсыз банктік қызмет т.б. экономикалық қызмет саласындағы қылмыстар үшін жауаптылық көзделді.

Сонымен бірге, кеңестік доктрина тұрғысынан қылмыстық деп танылған көптеген құқық бұзушылықтар: халыққа қызмет көрсетуге байланысты жұмыстарды орындағаны үшін азаматтардан заңсыз сыйақы алу, бензин немесе басқа да жанар-жағармай материалдарын заңсыз беру, заңсыз қызмет көрсетумен айналысу, өз бетінше жұмыс істеудің тыйым салынған түрлері және т.б. қылмыстары қылмыссыздандырылды. Осылайша, заң шығарушы Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 8-тарауының шеңберінде қоғамдық қатынастардың қазіргі деңгейін көрсететін экономикалық қызмет саласындағы қылмыстардың жеткілікті көлемді тізімін қамтамасыз етті. Алайда, одан келесі жылдары заң шығарушы осы тараудың мазмұнына көптеген өзгерістер енгізді, бұл көптеген талқылауларға әкелді.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР :

1. Гаухман Л.Д., Максимов С.В. Преступления в сфере экономической деятельности. – М.: ЮрИнфоР, 2008
2. Кошаева Т.О. Ответственность за преступления в сфере экономической деятельности: пути развития российского уголовного законодательства // Журнал российского права. 2014 №6.

3. Лопашенко Н.А. Преступления в сфере экономической деятельности:

теоретический и прикладной анализ: Монография: М.: Юрлитинформ, 2015

4. Борчашвили И.Ш. Реформа Уголовного кодекса : проблемы применения новых норм // Уголовное право. 2016 №3.